

Nyugat · / · 1923 · / · 1923. 21. szám · / · Figyelő
Földi Mihály: A vörös malom

Anatole France írja Goethe Faustjáról, hogy e mély és nagy költemény sohasem válhat klasszikussá a francia irodalomban, mert nem elég tiszta. Soraiban szakadékok vannak, melyekben csak a germán szív dobog otthonosan és soraiból csúcsok emelkednek ki, amelyeket áthatolhatatlan köd borít. A francia szív elfárad, míg leszáll a mélységekbe s a francia szem elfordul e ködbe vesző magasságokból, mielőtt megközelítené.

Molnár Ferenc oeuvrejében ilyen helyet foglal el legújabb alkotása, "A vörös malom." Valami franciásan klasszikus tisztaság jellemzi e nagy írónknak minden előtte írt művét. Világos gondolat, következetes egyszerűséggel felépített szerkezet, melyben vizionárius biztonsággal

járnak-kelnek az emberek és amelyből kristálytisztaságú mondatok röpülnek felénk: ez a világosság és egyszerűség teszi többek közt mesterré a novellában a Széntolvajok, a regényben A Pál uccai fiúk, a drámában a Liliom költőjét.

A világosan körültekintő gondolat nem hiányzik A vörös malomból sem. Mint minden jó írásé, ennek a témája is elmondható két-három mondatban. Pokolgépet szerkeszt ötszáz év alatt az ördög, s ő, a rossz lelkek ókori leltárosa, hatvan perc alatt meg tud rontani vele minden jó embert. Le is hozat alvilági királyának egy jó embert a földről, ám a kísérlet nem sikerül. Az utolsó pillanatban, amikor már diadalmasan ujjongani kezd az ördögi kórus, felragyog a megromlott ember szívében egy csöppnyi gyémánt, a jóság brilliánsa s a pokoli malom tehetetlenül recsegni kezd: testek morzsolója, lelkek destruktora ezt az egy szem kincset nem tudja megőrölni.

A gondolat tisztán cseng, hiszen a jóság hitének örök emberi eszméje kel itt új életre egy magyar költő szívében, - a kérdés csak az, talált-e Molnár Ferenc új formát a halhatatlan gondolatnak, tudott-e olyan harsonákat állítani a színpadra, amelyek megadják a kifejezés tisztaságát a gondolat tisztaságának?

Az első percekben úgy érezzük, hogy Molnár hatalmasan meggyarapította remekműveinek sorozatát. Hihetetlen lendülettel indul a dráma. Az ördögi magiszter ellenállhatatlan fölénnyel áll műve ormán s szorongva nézzük tehetetlen áldozatainak felvonulását. Bábu, determinált készítmények kezében az emberek, tetszés szerint használhatja fel őket. Érezzük, hogy a káprázatos játék mögött végzetes mondanivalók és komor érzések fölött tart ítélőszéket az író, a színpadilag mozgalmas képben súlyos szimbólumok feszülnek. A vörös selymekre, a harsogó trombitákra, az ötletek felröppenő rakétáira gyógyíthatatlan pesszimizmus borít titokzatos gyászfátyolt: a bábuk felvonulásában nem mered-e ránk saját életünk? Céljaink után futkosva, vágyainkban fuldokolva, egy vagy talán több szívünk örvényeibe merülve nem vagyunk-e mindnyájan koldus rabszolgák egy ismeretlen hatalom kezében? Az ismeretlen, akit itt bevált hagyományok alapján ördögnek hívnak, oly hatalmasnak, oly ellenállhatatlannak látszik, hogy biztosra vesszük kísérletének sikerét.

Ez az első percek impressziója, amelyből azonban lassan-lassan felocsúdunk. A kísérlet még meg sem indult, máris kételkedni kezdünk a - kísérletezőben. Az alvilágnak ez a szavaló mérnöke nem is oly hatalmas zseni, nem is oly ellenállhatatlan erő. Ötszáz évig szerkesztette ezt a gépet. Sok idő. Aztán kicsit sokat beszél és aggodalmasan sokat magyaráz. Könnyű dolgokról tart előadást. Felsorol egy szótárra való főnevet s minden egyes szava józanságunkat erősíti. Az ördög régi figurája Molnárnak. Ám amíg "Az Ördög"-ben elragadó gentleman, aki a szalonélet misztikus félhomályából frakkosan bukkan elénk, hogy magára vállalja a felelősséget két gyáva szerelmes elkerülhetetlen rendbontásáért, itt elveszti misztikumát és túlságosan megvilágított mérnökké válik. Nem hiszünk neki s nem tudjuk eléggé hatalmasnak érezni, mert túlságosan megmutatja magát és túlságosan józan. Olyan, mint mi vagyunk. Földi alkatrészekből, kínos munkával, ötszáz év alatt hordta össze furfangos gépét, - ha az a hatalom volna, akinek titokzatos ereje ránehezedik életünkre, egyszerűbb eszközökkel, misztikusabb energiákkal jelennék meg előttünk. Hogyan? Mi, meggyötrött, ezerszer csalódott és ezerszer letört mai emberek olyan erősek vagyunk, hogy az ördögnek ötszáz évig kell készülnie a megrontásukon? Hát nem vagyunk még elég romlottak s még mindig van köztünk olyan jó, aki

ellen ekkora felszereléssel kell hadbavonulni?

A mai ember szemében eltolódtak a távlatok. Goethe Mephistóját, Madách Luciferét, Dante ördögeit is sokszor gyengéknek, elégteleneknek, naivaknak, hol nevetségesen, hol szánalmasan kicsiknek érezzük. Mi az ő komiszságuk életünk komiszságai, mi az ő korlátozott rosszaságuk átélt és látott aljasságaink, mi az ő szűkre szabott tobzódásuk a mai élet káosza mellett? Állítsuk a Faust-problémát a huszadik század élő vívódásai, Mephistót a világháború aljasságai mellé, - nem törpülnek-e el? Molnár Ferenc ördöge nem csak gyöngének, hanem még fölötte józannak is látszik. Túlságosan el van ragadtatva magától s túlságosan egyszerű dolgokat mond, amikor oly sokat beszél. Optimizmusa aggodalmat kelt, hatásosabb és rokonszenvesebb volna, ha keserűség áradna belőle. Ezek az ördögök valamennyien jó fiúk, akik csak kötelességből cselekszenek rosszat és jó kedvük van, mert sikerül talán teljesíteniük kötelességüket.

Amíg az ördög nem eléggé ördög, az ember nem eléggé ember A vörös malomban. Főként a jó ember nem. Az örök gondolat két nagyszerű alakot kíván itt a költőtől, valóban zseniális, költői lendületű, ellenállhatatlan beszédű, misztikumában hatalmas ördögöt, s ellenfeléül ragyogó, élő égi tündöklésű embert. Ez az ördög nem eléggé ellenséges és ez az ember nem eléggé meggyőző. Molnár Ferenc csalhatatlan ösztöne elkerüli a kliséket s alkotó ereje mindig szuggesztív élményekből táplálkozott, emberlátó és emberalkotó képzeletét azonban ezúttal kitaposott országutakra lapította saját gondolatának szárnyalása. Erdésze, a jó ember alig kelti bennünk az ember, még kevésbé a jóság illúzióját. Ül egy padon a háza előtt és beszélget a feleségével, hogy szereti az otthonát, hogy nem csalja meg feleségét, hogy egy démon elől felkapaszkodik egy fára, hogy gyűrűt vesz majd a feleségének, hogy szereti a mindennapi ételeket és békével tölti el a nyári este? Ez igaz. De talán túlságosan igaz. Oly igaz és oly régi ez a kép, hogy már fölötte sűrűn sokszorosították: gyakran rémlik elénk levelezőlapok százezreiről. Nem tudunk hinni benne, mert túlságosan általános. És itt eszünk be jut, hogy Goethe Faustjának is alig hiszünk. Úgy ül ez az erdész a padon, mint Faust a dolgozó szobájában. Az elsőre azt mondja Molnár, hogy ő a jó ember. Lehet. A másikra azt mondja a költő, hogy összeroskad a tudós nyomasztó korlátjai között. Lehet. A kétségbeesésnek ma már keveselljük tudását s távolnak érezzük kétségbeesését. Az élet nem itt dől el, ez a tizennyolcadik és tizenkilencedik század problémája volt. S Molnár Ferenc jó embere is elmerül múlt századok rekvizitumaiban. Gyötrelmesebb ma a tudás, amikor nem annyira tehetetlennek, hanem inkább céltalannak látszik, és jobb és súlyosabb ma a jóság, amikor gyilkosabb körülmények közt kell tündöklőbben helytállnia.

A két pillér ily módon, amelyre A vörös malom épül, nem készült halhatatlan gránitsziklából. Ám induljon meg a játék! A színpad, mely életet játszik, hogy feledtesse a játékot és elhitesse az életet, itt azt kiáltja felénk: feledd az életet és merülj el a játékban. Molnár Ferenc egyik titkos varázsa mindig az volt, hogy költővé teszi olvasóját és nézőjét, műveiben a költés friss zenéje csörgedez, mely a nézőt valami kéjes játék varázsával ejti meg. Itt azonban állandóan a játékot hangsúlyozza, bejelenteti, hogy kísérletnek leszünk a tanúi s a kísérletben később is állandóan és ébresztően beleharsog a kísérletezőnek játékra figyelmeztető öntudata. Ez a játék éppen a játékot rontja meg, józanít, elcsüggeszt és kifáraszt. A rontás látványa számos képben tárul elénk s a képek szakadozottsága megfosztja a művet a fejlődés magasba törő vonalától, a festés simaságától, a hatás, zavartalan fokozásától, amely pedig ősi titka ritmusnak, kéjnek,

minden művészeti és életbeli élvezetnek. A folyamatos fejlesztés, amelyről a művészi hatás - úgy látszik - nem tud lemondani, itt áldozatul esik a képek filmszerű, szaggatott pergésének.

Visszafelé nézve, egyébként is bonyolultakká válnak e pár perces jelenetek, Molnár Ferenc itt túlságosan ragaszkodik a röghöz s hogy reális magyarázatot adjon az ember szempontjából, álomnak tűnteti fel műve második részét. Álom a játékban? A kísérlet itt egyszerre bonyolulttá és túlságosan megmagyarázottá válik. És mit ad Molnár e rohanó képekben? Nagy gondolatának bizonyítását költészetének szenzációi nélkül. Tikkasztó gyorsasággal rohannak a jelenetek. Forró benzin röpíti őket, de nem a költészet ősi heve. Tartalmuk nem érik el gyorsaságukat, a színpadi repülőgépnek kevés a költői utasa.

"A doktor úr"-tól "A vörös malom"-ig ...hatalmas út! Ez a költő együtt rohan a korával s fejlődése nem ismer határt. A vörös malom a legjelentősebb művének indult, gondolata a legnagyobb költői művek tárházából való. Felújultak az emberi élet sebei, - mondhatjuk ma Rákóczi szavaival, s e sebek vérző szája rémülten kiáltja Európa süket fülébe: hol a megváltás? Molnár Ferenc művének problémája az ember megváltása. Vörös malomban élünk ma, ördögi kezek szítják a tüzét, ropog a csontunk, sistereg a velőnk, nyugodt álmodozások esti padjáról ragadtak el fekete pribékek s belezúdítottak egy dübörgően törtető gépbe, mely valóban annyira gép, hogy alig érdemli már meg az élet nevet. Elvesztek az irányok, megsemmisültek a célok, a lélek iránytűi mind eltörtek, - ki vezet ki ebből a sötétségből? A kultúra és hit mai katasztrófális válságában Molnár Ferenc a régi csúfolódó, a változhatatlan kétkedő, a kis rosszaságok megbocsátója, a múló elérzékenyülések könnyezője, szegények, megvertek, gyöngék, rosszak legendásítója a világsiker tetőpontján különös erővel mutat rá minden ember szívének rejtett titkára. Ott van a szívetek, nézzétek meg, vegyétek elő. A tőzsde lármájában, történtések csüggesztő kilátástalanságában, idegeitek zűrzavarában, szerelmetek és pénzetek tébolyult hajszájában hallgassátok meg hangját: kis harangok csilingelnek benne. Nincs oly aljas, oly elvetemült, oly fásult, akiből hiányoznék és aki meg nem hallaná: bennetek a megváltás!

Itt bontakozik ki Molnár Ferenc költői elgondolásának nagysága. Egy színpad szűk korlátjai és egy színházi előadás három órája közé bedobni a mai életet. Mindent, mi ma pusztul és jajgat. Ördögi rosszaságát, megbújt jóságát, tőzsdéjét, barját, szállodáját, pálinkáját, politikáját, minden szennyesét és halálordítását a mának. És megmutatni a holnap békéjét. Ennél nagyobb feladatra még nem vállalkozott Molnár és ennél nagyobb feladatot mai költő nem tűzött maga elé. A mai kor minden vallástalansága mellett is tele van a hit kínlódó hajlandóságaival, a vér babonássá tesz és a halál ősi ösztönöket csíráztat új életre. Ez a hajlandóság vibrál ebben a nagyszándékú kísérletben is, amely modern, szégyenlős rokona a középkor vallási játékainak. Nézőtér és színpad egybeolvad s az élet bonyolultságai a naivitás fűzfasípján szólalnak meg. Igen, van valami primitív és naiv ebben a darabban és azok a legsikerültebb részei, amelyekben ha előzményektől megzavarva és következményektől elhomályosítva is, lágyan és tisztán csendülnek meg egy modern misztérium akkordjain. Ezekben Molnár hamisítatlan nagy költő. A megváltás gondolatának hangsúlyozása mellett költő szól hozzánk a kétszívű nő és a jóság gyémántjának meséjéből. Ezek a parabolák adnak hátteret a modern ember hitéhez: a megváltáshoz nem külső segítség, hanem szívünk megronthatatlan jósága segít el mindnyájunkat.

"A doktor úr"-tól "A vörös malom"-ig hatalmas az út, de még hatalmasabb a régi Molnár

racionalizmusától a jóságnak e misztériumáig. Molnár Ferenc a tizenkilencedig század kultúrájából nőtt ki s e század a racionalizmus százada volt. Megnézni az életet, gombostűre tűzni részleteit, s e kiragadott részleteket egy írói egyéniség sajátos keretébe foglalni, - volt e század irodalmi hitvallása. Molnár Ferenc műveinek hosszú során át csak rövid percekre nézett bele a látható világ mögött rejtelmesen lobogó tűzbe, míg most szétrebbentette a tűz előtt kóválygó árnyakat s elindult az egyetemes élet titka felé. Művei s önmaga fölé szállt itt ez a kísérlet egyik legszebb diadala írói pályájának. Az életnek az a titka, amelyet megragadnia sikerült, homályos szfinx szerűséggel áll előttünk. A gondolkodó tisztán beszél róla, a költő szava bonyolulttá válik. A mai élet zűrzavara kuszává és nehézkessé teszi a művet is, amely róla szól.

Az az érzésünk, hogy mialatt Molnár, az ember - az ember megváltásán töprengett, Molnár, a költő, a mai színpad megváltására tett kísérletet. A racionális kultúra irodalma súlyos formaválsággal küzd s a ma embere nem találja meg versét, regényét, drámáját. Nincs színpadi drámája e kornak, melyben megláthatná tépett arcát, a konfliktusoknak e korában régi sablonok kompromisszumával vegetál Párizs épp úgy mint Budapest. Molnár erős lendülettel új színpadi lehetőségeket keres ebben a művében. Bizonyára meg tudná ismételni önmagát, de nyílván megelégelte két-három embernek azokat a problematikus problémáit, amelynek színpadi formáit világsikerre vitte. A megváltást kereső ember új hangokat vár a színpadon is s Molnár az első magyar drámaíró, aki ezeket az új hangokat keresi. A nagy és tökéletesnek nevezhető művek költői alkotásai költőnek és tömegnek, érett korok termelik a zsenit és röpítik a tökéletesség felé. A görög, a római élet, a középkor, a renaissance, a tizennyolcadik és tizenkilencedik század mind fejlődésük teljes virágában szűlték meg legnagyobb embereiket és standard workjaikat, éretlen kagyló nem terem gyöngyöt és fejletlen koroknak nincs célhoz érő zsenijük. Molnár a mai életet vitte színpadra, zavaros az élet és elnagyolt a kép, új formát akart adni egy halhatatlan gondolatnak, a forma nála sem született meg, mert a mai kor nem tud még új formát teremteni. Írói pályájának eddig legnagyobb erőfeszítése ílymódon tiszteletreméltó emléke hatalmas becsvágyának, amellyel önmagát és korát akarta legyőzni.